

До 140-річчя з дня народження професора А.А. Чайки

У травні 2021 року виповнюється 140 років з дня народження одного з фундаторів української урології, доктора медичних наук, професора А.А. Чайки. Вітчизняний уролог і хірург, учасник двох найбільших воєн ХХ століття, заслужений діяч науки УРСР, генерал-майор медичної служби Андроник Архипович Чайка (1881–1968) належить до видатних постатей нашої країни. Протягом понад чотирьох десятиліть професор А.А. Чайка керував курсом і кафедрами урології в провідних державних вищих медичних навчальних закладах Києва – Київському медичному інституті (нині – Національний медичний університет імені О.О. Богомольця) та Інституті удосконалення лікарів (нині – Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика).

Видатний вітчизняний уролог, доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, генерал-майор медичної служби А.А. Чайка (портрет роботи народного художника УРСР Г.С. Меліхова)

Унікальність цієї постаті в історії медичної науки і охорони здоров'я новітнього часу в тому, що вчений, один із небагатьох фахівців-універсалів на перетині медичних дисциплін, був одночасно і загальним хірургом вищого рівня, і титаном загальної та інтервенційної урології, і великим організатором охорони здоров'я військового та мирного часу. Важливо відзначити, що своїм багатогранним хірургічним мистецтвом і хистом організатора військово-медичної служ-

би професор А.А. Чайка вписав нетлінні сторінки у наданні допомоги пораненим протягом двох найбільших світових воєн (1914–1918 р. і 1941–1945 р.).

Народився Андроник Архипович Чайка 17 травня 1881 року (за старим стилем) у селі Ручки Гадяцького повіту Полтавської губернії. Початкову освіту отримав у церковно-приходській школі, потім навчався в Полтавському фельдшерському училищі, після закінчення якого працював фельдше-

Андроник Чайка під час навчання в ад'юнктурі при кафедрі хірургії Імператорської військово-медичної академії

ром у селі Веприки. У 1906 році 25-річний цілеспрямований юнак екстерном успішно складає іспит на атестат зрілості і вступає на медичний факультет Харківського університету. У подальшому він переводиться у Санкт-Петербург до Імператорської військово-медичної академії, закінчує її в 1911 році із ступенем лікаря з особливою відзнакою (*sum eximia laude*) і за конкурсом продовжує навчання в ад'юнктурі при кафедрі госпітальної хірургії професора С.П. Федорова – засновника російської урології.

Під час навчання в ад'юнктурі Андроник Чайка проявив себе як цілеспрямований, наполегливий і працелюбний лікар. Професор С.П. Федоров побачив у молодому лікарєві відмінного експериментатора і дав йому клініко-експериментальну тему для дисертації «До техніки нефротомії», яка була блискуче захищена у 1914 році. У своїй дисертаційній роботі на ступінь доктора медицини А.А. Чайка визначив принципи ушивання нефротомічного розрізу, які не втратили своєї цінності й дотепер, а саме – було запропоновано тампонування ниркових ран паранефральною клітковиною та накладання при ниркових кровотечах глибоких швів. Результати роботи, виконаної на тлі значного експериментального матеріалу та власних клінічних досліджень, тривалим часом перевірені всевітньою практикою і сьогодні є ще більш переконливими й актуальними.

За вимогами того часу, дисертація А.А. Чайки включала *curriculum vitae* пошукувача, де серед іншого повідомлялось, що в 1912 році він прослухав місячний курс з бактеріології в Імператорському інституті експериментальної медицини, після чого був там практикантом, а влітку протягом 2 міс працював під час епідемії віспи та 2 міс – під час епідемії черевного тифу. Крім того, ще студентом, після закінчення четвертого курсу влітку протягом 4,5 міс завідував лікарською ділянкою в Орловській губернії, де брав участь у боротьбі із епідемією холери.

Значний інтерес починаючого лікаря як до теоретичної медицини, так і до широкого кола практичних її питань яскраво відрізняв плідну діяльність А.А. Чайки і в подальшому. Так, працюючи в клініці С.П. Федорова, ще достатньо молодий лікар А.А. Чайка проявив себе не тільки як здібний дослідник, але й як майстерний хірург. Він досконало оволодів технікою операцій на органах черевної порожнини, таза і грудної клітини, травматологією, гінекологією та іншими розділами медицини, а також усім діапазоном наявних на той час діагностичних досліджень. Пізніше С.П. Федоров згадував про нього як про «блискучого цистоскопіста». На честь закінчення роботи у клініці в 1914 році С.П. Федоров подарував Андроніку Архиповичу свою фотографію з надписом «Талановитому учню і чудовій людині. Федоров».

За успішне закінчення ад'юнктури академія надала А.А. Чайці можливість пройти трирічне стажування у клініках Західної Європи, але цьому не судилося здійснитись – почалась імперіалістична війна.

З 1914 до 1917 рр. А.А. Чайка працював у польових шпиталях, був головним хірургом Південно-Західного фронту. З властивою йому наполегливістю він пропагує і широко використовує раннє хірургічне лікування поранень органів черевної порожнини з наступною евакуацією прооперованих у шпиталі глибокого тилу. Про Жовтневу революцію А.А. Чайка дізнався на фронті і з цього моменту його служба проходила в лавах Червоної Армії. У 1918 році він був призначений начальником хірургічного відділення Київського окружного військового шпиталю, в якому пізніше, у травні 1919 року, розгорнув 20 спеціалізованих урологічних ліжок.

У жовтні 1923 року, прочитавши проблемну лекцію «Про методи вільної пластики при великих травматичних дефектах уретри» в Київському медичному інституті, А.А. Чайка очолив доцентуру урології, засновану при кафедрі факультетської хірургії професора А.П. Кримова. Викладання урології тут розпочалося 15 жовтня 1923 року.

У 1924 році А.А. Чайка організував кафедру урології і став першим її завідувачем. Клінічною базою кафедри було урологічне відділення Київського окружного військового шпиталю. У 1930 році на цій самій клінічній базі була організована урологічна клініка Київського інституту удосконалення лікарів. До 1941 року вихованцями цієї кафедри стали десятки практичних лікарів-урологів, які стали кадровою основою урологічної мережі України.

Працюючи завідувачем кафедри урології в Київському медичному інституті, А.А. Чайка започаткував створення Київської наукової школи урологів, яка визначала подальший розвиток урології в Україні. Саме в цей час навколо А.А. Чайки формується колектив молодих урологів: О.В. Проскура, Б.Л. Полонський, М.В. Піневич, Б.М. Пластунів та інші, які потім стали асистентами, доцентами, професорами, керівниками доцентських курсів і кафедр. На початку Великої Вітчизняної війни (1941–1942 рр.) А.А. Чайка працював начальником хірургічного відділення для поранених у черевну порожнину і таза військового шпиталю в Томську. У цей період ним були написані роботи «Пошкодження таза, сечового міхура і прямої кишки», а також «Пошкодження нирок і сечоводів» (збірник Томського медичного інституту «Військово-польова хірургія», 1942). У 1943–1944 рр. А.А. Чайка – головний хірург фронтового евакуаційного пункту III Українського фронту. У 1945 році він повертається в Київ, де очолює кафедру урології Київського медичного інституту і працює головним хірургом Київського окружного військового шпиталю.

Клінічною базою кафедри на той час було урологічне відділення лікарні № 14 імені Жовтневої революції. Помічниками А.А. Чайки були його довоєнні учні – нове, молоде покоління лікарів, багато з яких пройшли через фронти Великої Вітчизняної війни.

А.А. Чайка – начальник хірургічного відділення Київського окружного військового шпиталю

Більшість наукових робіт А.А. Чайки присвячені вивченню і розробленню методів діагностики і лікування захворювань органів сечостатевої системи. Він є співавтором перших радянських посібників з практичної хірургії і оперативної урології. У посібнику «Оперативна урологія» під редакцією С.П. Федорова і Р.М. Фронштейна (1934) він написав розділи «Оперативне лікування захворювань простати» і «Оперативне лікування сім'яних міхурців», а в «Посібнику з практичної хірургії» (Т. VII, 1931) – розділ «Пошкодження і захворювання сечоводу».

З 1928 до 1954 р. А.А. Чайка опублікував низку робіт з питання травм органів таза і уретри («До лікування забоїв і розривів чоловічої уретри», 1928, «Пошкодження уретри», 1936, «Спосіб відновлення задньої уретри при великому травматичному дефекті її», 1938), приділивши при цьому велику увагу комбінованим пошкодженням («Травматичне пошкодження сечового міхура та уретри у сполученні із закритими переломами кісток таза і розладами сечовипускання при них», 1954). А.А. Чайка розробив і запропонував оригінальну методику відновлення задньої уретри при повній її облітерації протягом тривалого часу, коли неможливо виконати пластичну операцію по Соловову.

Професор А.А. Чайка із співробітниками кафедри урології Київського медичного інституту та урологічного відділення Київського окружного військового шпиталю

Блискучий оператор, А.А. Чайка віртуозно виконував відновлювальні операції з приводу тяжких післяпологових міхурово-вагінально-ректальних нориць, пластичні операції при аномаліях усіх відділів сечових шляхів, при гідронефрозах. Він досконало знав клінічну картину туберкульозу органів сечової системи і приділяв багато уваги цій патології («Хірургічне лікування туберкульозу нирок і сечового міхура», 1922, «Лікування туберкульозу нирок», 1927). При лікуванні пухлин органів сечової системи А.А. Чайка відзначався значним радикалізмом. У свій час він належав до поодиноких урологів, які застосовували екстирпацію ураженого раком сечового міхура з пересадкою сечоводів у пряму кишку і простатектомію з при-

А.А. Чайка серед учасників 1-го з'їзду урологів України (1938)

воду рака передміхурової залози. Багато уваги він приділяв лікуванню хворих на аденому передміхурової залози («Клініка гіпертрофії передміхурової залози», 1927, «Найближчі і віддалені результати простатектомії», 1930). Уперше в СРСР А.А. Чайка розробив техніку везикулектомії.

На I з'їзді хірургів Північно-Кавказького краю (1925) і III Всеукраїнському з'їзді хірургів (1928) А.А. Чайка виступив з програмною доповіддю з проблеми сечокам'яної хвороби. Видатний хірург А.А. Чайка вірив, що настане час, коли сечокам'яна хвороба буде лікуватись без оперативного втручання і з великим ентузіазмом підтримував ідею про можливість електрофізичних і літолітичних методів лікування уролітіазу.

А.А. Чайка розумів, що на сучасному етапі подальший розвиток урології залежить від створення єдиного наукового, практичного і методичного центру. Він мріяв про відкриття в Україні інституту урології. У листі на ім'я голови вченої ради МОЗ УРСР професора Д.Ф. Чеботарьова (1958) А.А. Чайка писав, що мрією українських урологів є інститут урології, в якому б вивчалися питання, що відповідають духу і запитам сьогодення. У 1965 році було ухвалено рішення про створення Київського науково-дослідного інституту захворювань нирок і сечовивідних шляхів (урології), нині – ДУ «Інститут урології НАМН України».

Учні А.А. Чайки – професори О.В. Проскура, Ю.Г. Єдиний, П.М. Федорченко, доцент В.М. Скляр зіграли важливу роль у розвитку урології в нашій країні. Як незмінний голова Республіканського товариства урологів з моменту його організації, а після війни і як головний уролог Міністерства охорони здоров'я УРСР, А.А. Чайка сприяв відкриттю в багатьох медичних інститутах кафедр і доцентських курсів урології.

А.А. Чайка проводив велику громадську роботу. У 1926 році він організував наукове товариство урологів Києва і області й Українське наукове товариство урологів. Під його керівництвом були здійснені підготовка і проведення 1-ї конференції українських урологів (1934) і 1-й з'їзду урологів

України (1938). Він був членом Правління Всесоюзного товариства урологів і членом редколегії журналу «Урологія».

У 1947 році А.А. Чайці присвоєно звання заслуженого діяча науки УРСР. У 1961 році Президія Верховної Ради УРСР нагородила його Почесною грамотою. У 1966 році Андроніку Архиповичу було присвоєно звання почесного члена Всесоюзного товариства урологів.

За видатні заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни А.А. Чайка був нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки і багатьма медалями.

Помер А.А. Чайка 19 липня 1968 року. Поховано його на Байковому кладовищі в Києві.

Усе життя Андроніка Архиповича як лікаря і вченого було служінням справі охорони здоров'я людей. Андроніку Архиповичу Чайці у вищому ступеню були притаманні дух науки, любові до неї, кращі якості лікаря, що яскраво проявилось на всіх етапах і стадіях його благородного життєвого шляху з кульмінаційними моментами його діяльності у період Першої світової і Великої Вітчизняної воєн. Застосовуючи вираз «геній місця», людина, яка прославила місце або установу, підкреслимо: Андронік Чайка своїми працями і дослідженнями прославив три середки науки – Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, Національну медичну академію післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, Київський військовий шпиталь, де очолював клініку, кафедри та курси урології.

Наука духу – тільки цієї моральною висотою Андроніка Архиповича, його стилем бездоганного лікаря-гуманіста можна пояснити талановите подвижництво А.А. Чайки в обраній ним галузі урології. Ця клінічна сфера знайшла належний медико-соціальний статус, плідно і дієво розвивається. Андронік Чайка віддав розум і серце, працю і терпіння, любов і повагу до людини.

С.П. Пасечников, О.Д. Нікітін, В.С. Грещай